

A tartós munkanélküliség pszichés hatásai az énkép tükrében

Ha valaki saját hibájából vagy külső okok miatt tartós munkanélküliség állapotába kerül, egyre nagyobb lesz a szakadék az önmagáról és a róla alkotott kép között. Tehet-e valamit az iskola a pszichés leépülés megelőzésére, hatásos lehet-e az átképzés, a tanácsadás, a tréning lelki karbantartás nélkül?

A munkanélküliség, azon belül is a tartós munkanélküliség a fejlett piacgazdaságok egyik kísérő jelensége. Közgazdasági megközelítésben egyfajta „szükséges rossz”, a hatékony piaci működés fenntartásáért hozott áldozat. Ebből következik, hogy a rendszerváltást követően, a piacgazdaságra való áttéréssel hazánkban is megjelent a munkanélküliség – a kezdeti igen nagy növekedést követően – néhány év leforgása alatt „visszaállt” egy elfogadható szintre, melyet napjainkig kisebb ingadozásokkal tart is.

A munkanélküliekkel foglalkozó szervezetek az első nehéz évek után képessé váltak az egyre szaporodó feladataik ellátására, és folyamatosan megújuló ellátási formákkal, szemlélettel igyekeztek a munkanélküliség problémáit kezelni. Mivel a munkanélküliség teljes felszámolása csupán elméleti síkon lehetséges, az ellátórendszer fenntartására és fejlesztésére folyamatosan szükség van. A kezdeti „hivatali” szemlélettel szemben napjainkra kialakult a munkanélküliekkel foglalkozó, szolgáltató szemléletű intézményrendszer.

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk hatását a hazai munkanélküliség jövőbeni alakulására ma még nehéz lenne pontosan megjósolni. Abban minden elemző egyetért, hogy különösen az alap- és középfokú végzettséggel rendelkező munkavállalók körében – valószínűleg jelentős mértékben – nőni fog a munkanélküliek aránya, sőt bizonyos szakmák esetében visszatérően bekövetkező munkanélküliségi periódusokkal kell számolni. Ez azt is jelenti, hogy az ezekben a szakmákban dolgozók pályafutásuk során többször is munkanélkülivé válhatnak hosszabb-rövidebb időszakokra. A munkanélküliek ellátására szakosodott szervezeteknek lépéseket kell tenniük annak érdekében, hogy ez a munkanélküli „hullám” ne okozzon – a rendszerváltáskor már tapasztaltakhoz hasonló – gondokat.

Bizonyos lépések már történtek azért, hogy az ellátások színvonala emelkedjen és ne csupán az anyagi természetű eszközök alkalmazása legyen az egyetlen, amit a munkanélküliek számára általánosan felajánlhatnak. Nem anyagi természetű eszközök például az álláskereső technikákat oktató programok, álláskereső klubok, munkavállalási tanácsadások, de ilyen a pszichológiai szakszolgálat is. Ezeknek az alkalmazása azonban ma még sokszor nem céltudatos, és esetleges, hogy melyik ellátási forma kihez jut el.

A fenti szolgáltatások célzott alkalmazása nemcsak abban segíthet a munkanélkülivé vált embernek, hogy újra munkába tudjon állni, hanem ami ennél talán még fontosabb: hogy egy esetleg hosszúra nyúlt munkanélküli periódus után még akarjon is dolgozni. Tanulmányunk annak a bizonyítására tesz kísérletet, hogy nem csupán az anyagi juttatások azok, amelyek segítséget jelenthetnek a tartós munkanélküliek esetében, hanem legalább ilyen fontos a lelki egészségük gondozása, az őket érő pszichés hatások kivédése, csökkentése is.

Az itt bemutatásra kerülő vizsgálatok talán hasznos kiindulópontot jelenthetnek a további kutatások elvégzéséhez is, segíthetnek a munkanélküliek pszichológiai gondozásának kiterjesztésében, a megfelelő ellátási formák kiválasztásában.

A munkanélküli statisztikák elemzése

A munkanélküliséggel kapcsolatos statisztikai fogalmak

A munkanélküliség problémakörének vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges a kapcsolódó statisztikai adatok elemzése is. Ahhoz, hogy valamilyen módon kikövetkeztethető legyen a munkanélküliség várható alakulása hazánk EU-csatlakozását követően, fontos megismerni azokat a változásokat, amelyek az elmúlt évtizedben végbementek. Ezeknek az adatsoroknak, valamint a velünk együtt csatlakozó országok, illetve az Európai Uniót alkotó országok hasonló adatainak vizsgálata támpontot adhat arra, hogy Magyarország milyen problémákkal néz majd szembe e területen a csatlakozást követően.

Magyarországon 1989 előtt nem készült – politikai okokból nem is készülhetett – átfogó felmérés a munkanélküliek számát, az aktív népességhez viszonyított arányát illetően. Ennek következtében erről az időszakról csak becslült adatok állnak rendelkezésre. Az ezt követő időszakban a munkanélküliek számának gyors növekedésével párhuzamosan a semmiből kellett felállítani egy olyan mérőrendszert, mely képes volt megfelelően mérni a munkaerőpiacon lezajló folyamatokat és a megjelenő munkanélküliség nagyságát.

Gyakori a politikai életben gyakran alkalmazott kettős mérce, hogy egy adott munkaerőpiaci politika bírálói a KSH, míg védői gyakran az ÁFSZ statisztikai adataival érvelnek saját álláspontjuk mellett, hiszen az utóbbi szükségszerűen kisebb értéket mutat.

Az országos és térségi statisztikai információk gyűjtését, rendszerezését és publikálását a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) végezte és végzi mind a mai napig. A Központi Statisztikai Hivatal a mérések eredményeinek nemzetközi összehasonlíthatóságára ügyelve az International Labour Organisation, illetve az Organisation for Economic Co-operation and Development által Nyugat-Európában akkor már széles körben elterjedt módszertanát vette át. Eszerint munkanélküli az, aki az adott héten nem dolgozott, és nincs is olyan munkája, amelyből átmenetileg hiányzott; a kikérdezést megelőző négy hét folyamán aktívan keresett munkát; két héten belül munkába tudott volna állni, ha talált volna megfelelő állást, illetve már talált munkát, ahol – az adott időszakban –

2002-ig 30, 2003-tól 90 napon belül dolgozni kezd. (1)

Ettől valamelyest eltérő az Állami Foglalkoztatási Szervezet és elődeinek statisztikai módszertana. A munkanélküliség fogalmának meghatározása során a következő definíciót alkalmazzák: munkanélküli az, aki munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkezik, nappali tagozaton nem folytat tanulmányokat, munkaviszonyban nem áll és egyéb kereső tevékenységet nem folytat, öregségi nyugdíjra nem jogosult, elhelyezkedése érdekében a kirendeltséggel együttműködik, illetve akit a kirendeltség munkanélküliként nyilvántart. (2)

Látható, hogy a két meghatározás, bár ugyanarra vonatkozik, némileg eltér egymástól, hiszen olyanok is szerepelnek a Munkaügyi Központok nyilvántartásában, akiknek nincs álláskeresési szándékuk, továbbá nem veszi figyelembe a felmérés azokat, akik a munkanélküli ellátásból kikerültek, de folyamatosan keresnek állást.

A munkanélküliség mérésére használt statisztikai adatsorok vizsgálatánál, illetve az ezekre való hivatkozások esetében tehát szükséges meghatározni a mérési módszert.

Mivel a munkanélküli ellátás időtartama, valamint az ellátásba bevontak köre az elmúlt évek alatt igen sokszor változott, célszerű a KSH adatait figyelembe venni a szoci-

alizmus éveitől napjainkig. Ennek a módszernek van egy másik előnye is, mégpedig az, hogy nem csak a regisztrált munkanélkülieket veszi számba. Ennek vizsgálódásunk szempontjából azért van különös jelentősége, mert a tartós munkanélküliség mérésére ez a módszer sokkal jobban használható, hiszen gyakori, hogy a tartósan munka nélkül maradók egy idő elteltével nem működnek aktívan együtt a Munkaügyi Központok munkatársaival, lassan „kikopnak” az ÁFSZ nyilvántartásából. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy visszakerültek volna a munka világába, sőt ők lesznek majd a reményvesztett munkanélküliek, akik minden motivációjukat elveszítve tartós munkanélküli létre rendezkednek be, és végleg kilépnek a munkaerőpiacról.

Ennek a mérési módszernek is megvan azonban az a hátránya, hogy a megkérdezettek körében kimutatott munkanélküliséget vetíti ki a teljes populációra. Ez szükségszerűen bizonyos mértékben torzítja a képet, de az így kapott eredmények a hibahatáron belül vannak.

Gyakori a politikai életben gyakran alkalmazott kettős mérce, hogy egy adott munkaerőpiaci politika bírálói a KSH, míg védői gyakran az ÁFSZ statisztikai adataival érvelnek saját álláspontjuk mellett, hiszen az utóbbi szükségszerűen kisebb értéket mutat.

Az alábbiakban néhány fontosabb statisztikai mutató meghatározására szeretnénk sort keríteni, amelyek segíthetnek az adatok értelmezésében.

Az első és talán legelterjedtebben használt fogalom a munkanélküliségi ráta.

$$\text{Munkanélküliségi ráta} = \frac{\text{Munkanélküliek száma}}{\text{Aktív népesség száma}}$$

A regisztrált munkanélküliek havi 20-ai létszáma a tárgyévet megelőző év január 1-ei, gazdaságilag aktív népességének százalékában. (Gazdaságilag aktív népesség: a foglalkoztatottak és a regisztrált munkanélküliek együttesen.)

$$\text{Aktívítási ráta} = \frac{\text{Foglalkoztatottak} + \text{Munkanélküliek}}{\text{Teljes népesség száma}}$$

A regisztrált munkanélküliek és a foglalkoztatottak folyó hó 20-i létszáma a tárgyévet megelőző év január 1-jei teljes népességének százalékában.

Ezzel a mérőszámmal jellemezhető a munkaerőpiacon megjelenő munkakínálat és a teljes népesség viszonya. Ez a szám sokat elárul az adott ország gazdasági és társadalmi fejlettségéről.

$$\text{Foglalkoztatási ráta} = \frac{\text{Foglalkoztatottak}}{\text{Aktív korú népesség száma}}$$

A foglalkoztatottak számának aktív népességhez viszonyított aránya megmutatja, hogy egy adott gazdaságban a munkaképes lakosság hány százaléka áll munkaviszonyban.

A munkanélküliség valódi mértékének megállapításakor a munkanélküliségi rátát és az aktivitási rátát együttesen kell megvizsgálni. Amikor a munkanélküliségi ráta csökkenő tendenciát mutat, akkor a számok mögött nem biztos, hogy egyértelműen pozitív változások állnak, gyakori (1994–1997 között például), hogy a munkanélküliek egy része valamilyen szociális ellátási formát, előnyügdíjat, rokkantsági nyugdíjat választva egyszerűen „kivonja” magát a munkaerőpiacról. Ugyanebben az időszakban megvizsgálva az aktivitási rátát, a csökkenő tendencia azt jelzi, hogy a fenti folyamat zajlott csupán le, minden pozitív hozadék nélkül.

A szocializmus munkanélkülisége

A második világháborút követő két évben Magyarországon a munkaerőhiány volt a jellemző. Ennek okai közül kiemelendő az igen nagy infláció reálbéreket elértéktelenítő

hatása, valamint a városokból a – biztosabb megélhetést nyújtó – vidékre költöző gyári munkások „kivonulása” a munkaerőpiacról. A szocialista tervgazdálkodás 1948-as bevezetését követően kísérletet tettek arra, hogy a munkaerő-gazdálkodást is hatékonyan integrálják a kiépülő direkt utasításos rendszerbe. Ennek legfőbb jellegzetessége volt, hogy a piaci viszonyok szinte teljes kiiktatásával, kezdetben direkt módon, később közvetetten, gazdasági szabályozókon keresztül irányították a munkaerő-felhasználást, illetve át-csoportosítását egyik területről a másikra. A tervgazdálkodás egyik alapvető ismérve volt, hogy a gazdaság a társadalmi-politikai szempontoknak alárendelten működött, ezért szinte magától értetődő, hogy az egyik legfontosabb célja a munkanélküliség végleges felszámolása volt. E célnak az elérése azonban igen sok nehézségbe ütközött, hiszen a munkaerő-állomány nem olyan homogén, mint ahogy azt a leegyszerűsített közgazdaságtani modellek kezelik.

A munkanélküliség teljes felszámolása a szocialista rendszer egyik legfőbb identitását jelentette a kapitalizmussal szemben. A gazdaságban a keresleti oldal felfuttatásával gazdaságtalanul is fenntartották a minél magasabb szintű foglalkoztatást.

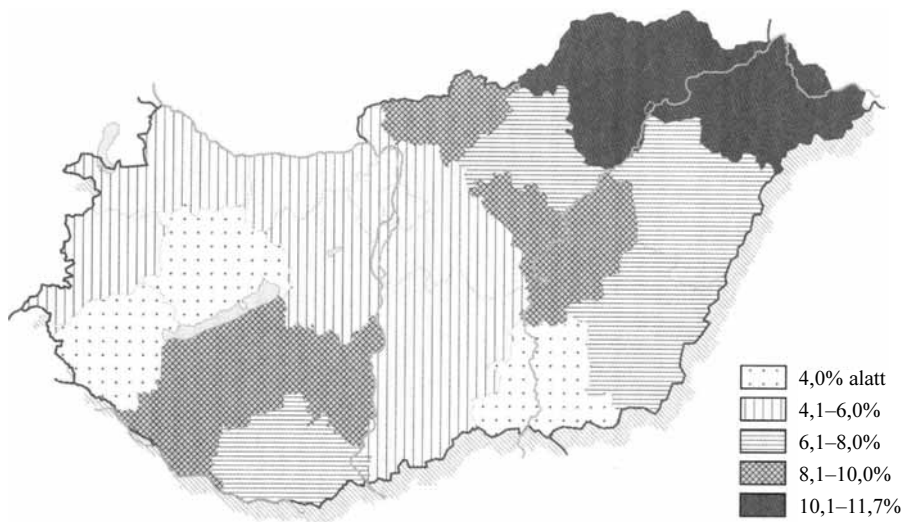
A nyolcvanas évek elején az újra fokozódó munkanélküliséggel párhuzamosan megjelenik a társadalomban annak igénye, hogy a problémával nyíltan szembe kell nézni és ideje elfogadni a munkanélküliség jelenlétét. Ennek az igénynek a kialakulása több okból is időszerűnek látszott.

Egyrészt a munkaerő 1968 óta fokozatosan egyre inkább saját maga rendelkezett a munkaerejével, tehát szükségszerűen kikerült a gazdasági biztonságát szavatoló állami védőernyő alól, így akár munkanélkülivé is válhatott. Másrészt jelentősen megváltozott a gazdasági struktúra és vele együtt a foglalkoztatás szerkezete is, nőtt a magánszektor szerepe. A munkaerőpiacon jelentős változások mentek végbe, újra problémává vált a munkanélküliség. A csökkenő életszínvonal kikényszerítette egyrészt a munkaerőpiac „liberálisabb” szabályozását, másrészt a túlmunka (az úgynevezett másodállás) bizonyos formáinak legalizálását. Gmk-k, vgmk-k jelentek meg, és szívták fel a szocialista szektorból kiszorult munkaerőt, hosszabb-rövidebb ideig megoldva tagjaik megélhetését és lassítva a munkanélküliség tömeges megjelenését.

A nyolcvanas évek első felében tipikus hiánygazdasági jellemzői miatt a magyar gazdaságban nem jelentett súlyos gondot a munkanélküliség. Az évtized végére a gazdasági és politikai szakértők egyetértettek abban, hogy a gazdaság válaszütt előtt áll. A teljes foglalkoztatás ábrándjának kergetésével csak fokozódik a lemaradásunk a fejlettebb gazdasági struktúrával rendelkező nyugati országokkal szemben, és egyre nagyobb adósságállományt görgetünk magunk előtt. Fel kellett ismerni, hogy a munkanélküliség egy bizonyos szintje szükségzerű a megfelelő gazdasági fejlődés fenntartása érdekében. A hivatalos politikának szembe kellett néznie a munkanélküliség problémájával, és be kellett látnia, hogy a foglalkoztatáspolitikai képtelen önmagában a munkanélküliség felszámolására.

A munkanélküliség mértékének megítélése a nyolcvanas évek végének gazdaságában meglehetősen nehéz feladat. A statisztikai adatok a fentebb említett okok miatt pontatlanok, emiatt alkalmatlanok a jelenleg használatos mérési módszerekkel való összevetésre. A munkanélküliség létének pusztá elismerése is óriási lépést jelentett.

A munkanélküliség kezdetben nem arányai, hanem sokkal inkább társadalmi jelentősége miatt okozott problémát. A vállalatok kezdetben olyan dolgozóktól váltak meg szívesen, akiknek teljesítménye messze elmaradt az átlagostól, illetve valamilyen okból gondot jelentettek a vállalat számára (beilleszkedési zavarok, magatartásbeli problémák stb.). A hatékonyság felé tett lépések a vállalatok által elbocsátottak számában csak igen lassan jelentkeztek, de az ország számos területén így is halmozottan éreztették hatásukat. Ekkor alakultak ki a munkanélküliséggel fokozottan sújtott régiók. (1. ábra)

1. ábra. A munkanélküliségi ráta megyénként 2000-ben (Forrás: KSH Területi Statisztikai évkönyv, 2000)

A munkanélküliség kezelése merően újszerű struktúrát igényelt a munkaerő-gazdálkodás intézményrendszerében is. Munkaközvetítő irodák jelentek meg országszerte, információs rendszert építettek ki a munkaerő hatékonyabb elhelyezkedése érdekében. Ezen átalakulás során a bürokratikus hatósági tevékenységek helyett egyre inkább a szolgáltatások kerültek előtérbe ezeknél a szervezeteknél.

1983-ban bevezették az átképzési támogatás intézményét, melynek legfőbb feladata, hogy az átképzések megszervezésével a rendelkezésre álló munkaerő képzettségi szintjét és összetételét gyorsan és hatékonyan összhangba hozza a gazdasági igényekkel.

1989-ben bevezették a munkanélküli segélyt, melynek alapvető célja egyrészt a munkájukat nem a maguk hibájából elvesztők anyagi helyzetének viszonylagos stabilizálása, másrészt az újra elhelyezkedésre való ösztönzés.

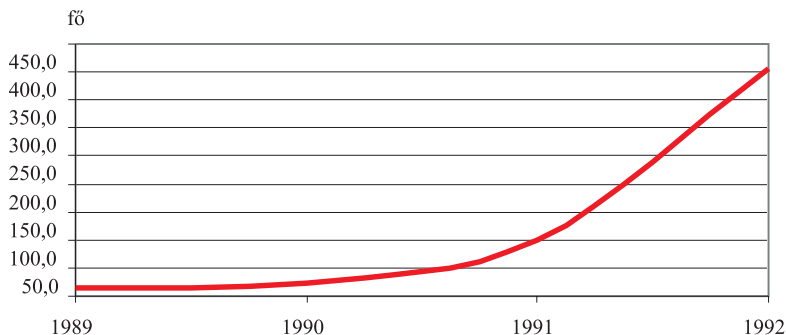
További eszközként szolgált a munkahelyteremtő beruházások segítése, valamint a korkedvezményes nyugdíj intézményének bevezetése.

A rendszerváltás mint első jelentősebb változást hozó folyamat

A rendszerváltás gyökeresen megváltoztatta az eddigi munkaerőpiaci trendeket. Az eddig lassan növekvő tendencia hirtelen felgyorsult. 1990-ben még viszonylagos egyensúly állt fenn a munkanélküliek száma és a Munkaügyi Központok kínálata között, de 1991-től drasztikusan megnőtt a munkanélküliek száma, a munkanélküliségi ráta az 1990-es 1,7 százalékról 8,5 százalékra ugrott egyetlen év leforgása alatt. Ugyanez az – európai mértékkel mérve is rendkívül kedvezőtlen – folyamat folytatódott 1992-ben is, a rendszerváltást megelőző években meglévő munkahelyek 30 százaléka megszűnt a gazdasági szerkezet átalakulása, valamint a keleti piacok összeomlása miatt. 1993 februárjában a regisztrált munkanélküliek száma meghaladta a hétszázezer főt – munkanélküliségi ráta: 14 százalék felett. (2. ábra)

Az ezt követő években a regisztrált munkanélküliek száma érezhetően csökkent, bár ebben lényeges szerepet játszott az is, hogy sokan kikerültek a nyilvántartásokból.

Ezt a folyamatot jól érzékelteti az a csökkenés, amely az aktivitási rátában tapasztalható ezekben az években. Mindössze öt év alatt a gazdaságilag aktív népesség 58,6 százalékos (3) aránya az összlakossághoz viszonyítva 10 százalékkal csökkent.

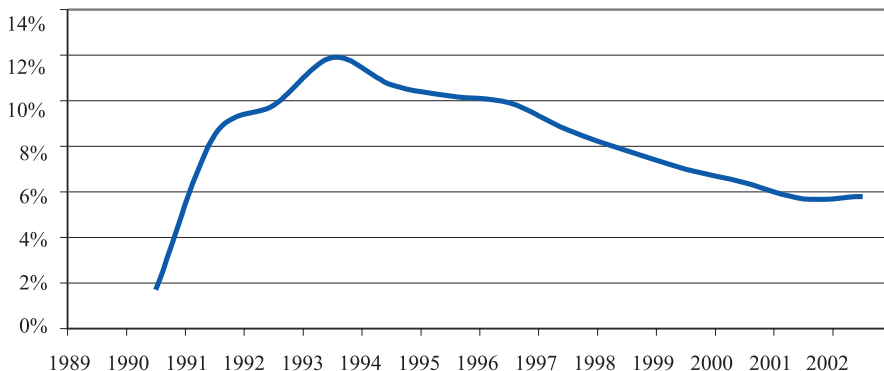

2. ábra. A regisztrált munkanélküliek száma 1989–1992 között (ezer fő)
(Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyv, 1993)

A hazai munkanélküliségi mutatók alakulása napjainkig

A folyamat először 1997–98-ban fordul kedvezőbbre, amikor a munkanélküliek számának csökkenése és a foglalkoztatás bővülése következtében a gazdasági aktivitás már növekedést mutat. 1999-ben a munkanélküliség 7,8 százalékra mérséklődött, és ez a trend gyorsulva folytatódott egészen 2001-ig. 2002-ben a világon végigsöprő dekonjunktúra hatását a magyar gazdaság sem kerülhette el. A munkanélküliség, ha csak kis mértékben is (0,6 százalék), de emelkedett. Ezzel párhuzamosan a foglalkoztatási ráta még mindig elmaradt a kívánatostól.

Több mint 239 000 munkanélkülit tartottak nyilván 2002-ben, de a munkanélküliségi szint így is majdnem két százalékkal alacsonyabb az EU átlagánál. (3. ábra)

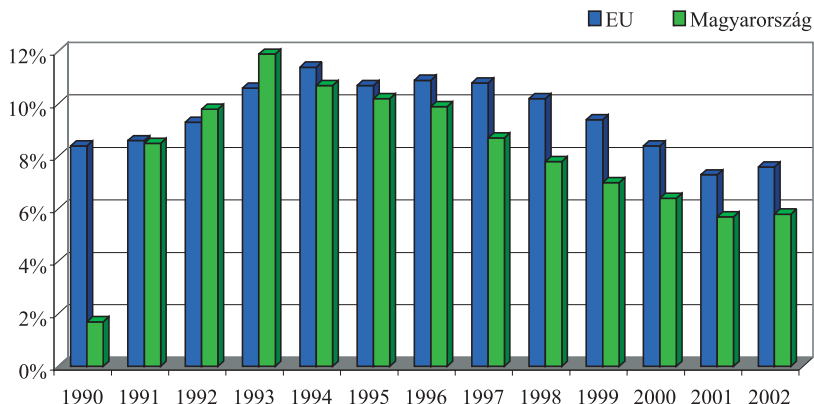

3. ábra. A munkanélküliségi ráta alakulása 1990–2002 között (százalékban) (Forrás: KSH. Megújuló Európa) (4)

Az elmúlt évben az újra lendületbe jövő gazdaság ismét a munkanélküliségi ráta csökkenését indukálta, miközben a foglalkoztatási ráta, hacsak kis mértékben is, de nőtt. Az EU statisztikai hivatala, az EUROSTAT legfrissebb adatai szerint a 2003-as évben a munkanélküliségi ráta 5,8 százalék körüli értéken stabilizálódott Magyarországon. Az EU átlaga ugyanebben az évben 8,6 százalék körül mozgott.

A környező, volt szocialista országok munkanélküliségre vonatkozó statisztikai adatainak elemzése is viszonyítási alapot adhat a magyarországi viszonyok teljesebb megítéléséhez. Ezeket azért is célszerű megvizsgálni, mert a magyar gazdaság is hasonló átmeneti fázisokon ment keresztül, mint a volt „keleti blokk” országai.

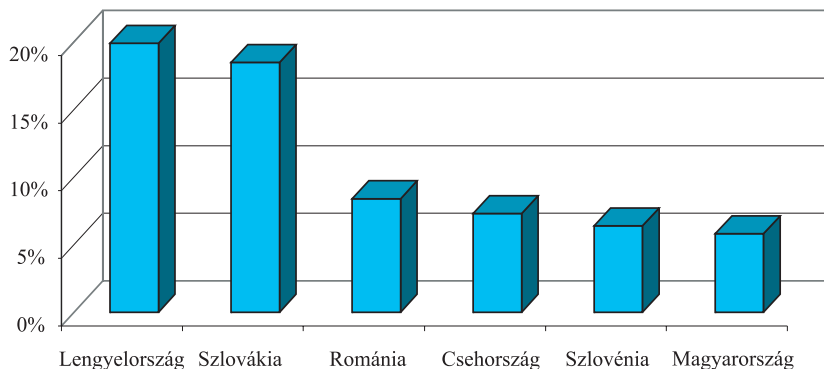

4. ábra. Az EU és Magyarország munkanélküliségi rátáinak összehasonlítása 1990-2002 között (százalékban)
(Forrás: KSH. Megújuló Európa) (5)

A szokásosan pesszimista közvélekedéssel ellentétben az látható, hogy Magyarország lényegesen jobb munkanélküliségi mutatókkal rendelkezik, mint az ebben az összehasonlításban negatív rekordként is említhető lengyel és szlovák gazdaság. A régióban az egyik legfejlettebb gazdasággal rendelkező Szlovéniában 6,4 százalékos, a szintén vezető Csehországban pedig 7,3 százalékos volt a munkanélküliségi ráta 2002-ben, ezek úgy-szintén magasabb értéket jeleznek, mint a magyarországi adatok.

Ebben az összehasonlításban a magyar gazdaságban tapasztalható munkanélküliségi szint igen kedvezőnek mondható. (5. ábra)

5. ábra. A környező volt szocialista országok munkanélküliségi rátája 2002-ben (százalékban)
(Forrás: KSH. Megújuló Európa) (6)

A fejlett piacgazdasággal rendelkező nyugat-európai országok közül is sokban mérhető a magyar szintet jóval meghaladó munkanélküliségi ráta, ilyen példaként lehet említeni Spanyolországot, Franciaországot és Görögországot is. Ez utóbbi két ország azért is fontos támpont lehet, mert gazdaságuk struktúrája meglehetősen hasonlít a magyarhoz, és mindkettő később csatlakozott az Európai Unióhoz. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy ezt a viszonylag kedvező munkanélküliségi rátát olyan alacsony aktivitási ráta mellett sikerült elérni, amely jelentősen elmarad mind a volt szocialista országok, mind pedig a nyugat-európai országok adataitól.

A munkanélküliség várható alakulása az EU-csatlakozást követően

Erre kérdésre nem is olyan egyszerű válaszolni, mint azt elsöre gondolnánk. A csatlakozás időpontjának közeledtével egyre több elemzés jelenik meg a témával kapcsolatban. Sok optimista és legalább ugyanannyi pesszimista „forgatókönyv” létezik. Nemezszer aktuál-politikai érdekek és valós vagy vélt félelmek hatják át az erről szóló tanulmányokat. A fejezet alapjául szolgáló elemzést a GKI Gazdaságkutató Rt., a Kopint-Datorg Rt. valamint a TÁRKI Társadalomkutatási Intézete tette közzé 2003 februárjában. (7) A cím-ben feltett kérdésre e tanulmány adhatja meg a választ.

A csatlakozást követően az első két évben a foglalkoztatás ugyan lassan növekedni fog, de struktúrájában jelentősen átalakul. A mezőgazdaságban csökkenés, az ipari szektorban stagnálás mutatkozik majd. Az iparban szerkezeti átalakulások következnek be az infrastrukturális beruházások (a felzárkózás) miatt. A munkaerőpiac eddigi folyamatai felgyorsulnak, részben a megnyíló külföldi-, elsősorban szomszédos országokat érintő migráció miatt, másrészt a szabad tőkeáramlás hatására. A dolgozat szempontjából talán ennél is fontosabb az a várakozás, mely szerint a megnyíló exportpiacok hatására fellendülő export két különböző pályára állítja a képzett és kevésbé képzett munkavállalók csoportjait.

Az előrejelzés egyértelműen az alacsony hozzáadott értéket produkáló, jellemzően feldolgozóipari exportágazatokban növekvő munkanélküliséget prognosztizál, míg a magasabb szakképzettséget igénylő szakterületeken a munkaerő iránti kereslet emelkedése várható. Ez azt jelenti, hogy a negatív munkaerőpiaci hatások a kevésbé képzett betanított, illetve szakmunkásokat fogják sújtani. Reményt adhat viszont az az előrejelzés, mely szerint az Európai Unió források megfelelő felhasználása majd érezhetően csökkentheti Magyarország hátrányos helyzetű régióinak lemaradását, és ezek hatására a munkanélküliség is csökkenni fog az érintett régiókban.

A munkanélküliek problémáinak kezelésére alkalmazott módszerek története, illetve hiányosságai

A munkanélküliek számának emelkedésével párhuzamosan fokozatosan épültek ki a probléma kezelésére létrehozott szervezetek. A megyei és városi tanácsok munkaügyi osztályai, valamint a fokozatosan önálló sodó munkaerő-szolgálati irodák alkották az első olyan intézményi hálózatot, amely a munkanélküliség problémáinak helyi szinten történő kezelésével foglalkozott.

1991-ben kormányrendelet, majd később foglalkoztatási törvény rendelkezett az Országos Munkaügyi Szervezet felállításáról. A munkanélküliség ezekben az években érte el a csúcspontját, a regisztrált munkanélküliek száma soha nem tapasztalt magas szintet ért el. Ekkor alakult ki a mai hármas tagozódású struktúra: a központi szervként létrejött Országos Munkaerőpiaci Központ (a későbbi Országos Munkaügyi Központ elődje), a megyei, valamint fővárosi munkaügyi központok, illetve a nagyobb településeken, járási székhelyeken működő kirendeltségeik.

A munkaügyi központok legfontosabb feladatai:

- a munkanélküliek nyilvántartása;
- munkaközvetítés;
- a munkanélküli-biztosítás;
- munkaerő-piaci eszközök működtetése.

A kezdeti szakaszban az intézményrendszer legfontosabb feladata a munkanélküliek anyagi helyzetének mielőbbi stabilizálása volt, mert ez már-már társadalmi-politikai válsággal fenyegetett. Ennek a „tűzoltó” munkának a teljesítése olyan nagy terhet rótt a frissen kialakult szervezetre, hogy a munkanélküliség kezelése hosszú távú programjainak kidolgozására, valamint az aktív munkaerő-piaci eszközök alkalmazására nem maradt sem anyagi, sem humán forrása. A helyzetet csak súlyosbította, hogy a munkaügyi köz-

pontok kezdetben sem megfelelő színvonalú személyi állománnyal, sem megfelelő informatikai háttérrel nem rendelkeztek. Gondot okozott a munkanélküli nyilvántartások összehangolása, valamint a tanácsadást végző személyek felkészítése is a megváltozott feladatkörre.

1996-ra sikerült úrrá lenni a kezdeti nehézségeken, hosszú távú fejlesztési stratégia készült, mely az eddigi „hatósági” jelleget lebontva, a munkaerőpiaci szolgáltatásra helyezte a hangsúlyt. 1997. január 1-jétől a munkaügyi központok irányítását a Munkaügyi Minisztérium vette át az Országos Munkaügyi Központtól, az OMK pedig módszertani és informatikai támogató szervezetté (Országos Munkaügyi Módszertani Központ, OMMK) alakult át. Ezzel párhuzamosan jelentősen bővül, a munkaügyi központok kirendeltségeinek önállósága is, amelyek a munkanélküli-ellátásokkal és az aktív munkaerőpiaci eszközök alkalmazásával kapcsolatos tevékenységeiket helyezték előtérbe.

A kilencvenes évek közepéig munkaerő-fejlesztő és -képző központok jöttek létre, melyek a munkanélküliek számára indítottak képzéseket, valamint a munkaügyi szervezetek számára belső képzéseket folytattak. Több egymást követő átszervezés után végül 2001-ben létrehozták az Állami Foglalkoztatási Szolgálatot (ÁFSZ), amely a munkaerőpiaci politika végrehajtását koordinálta

Az ÁFSZ részeként a Foglalkoztatási Hivatal ellátja:

- a munkaügyi központok szakmai irányítását;
- a Munkaerőpiaci Alap működtetésének egyes feladatait;
- a munkanélküli-ellátások, a foglalkoztatást elősegítő támogatások, valamint a munkaerőpiaci szolgáltatások nyújtásával kapcsolatos módszertani feladatokat, továbbá az ehhez kapcsolódó informatikai rendszerek fejlesztését és működtetését;

– a statisztikai feldolgozási, elemzési és tájékoztatási feladatokat;

- a munkaügyi központok hatósági ellenőrzési feladatainak szakmai koordinálását;
- a több megyét érintő munkaerőpiaci programok koordinálását.

Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy ezt a viszonylag kedvező munkanélküliségi rátát olyan alacsony aktivitási ráta mellett sikerült elérni, amely jelentősen elmarad mind a volt szocialista országok, mind pedig a nyugat-európai országok adataitól.

A foglalkoztatáspolitikai passzív eszközei többnyire olyan eszközök, amelyek a társadalmi szolidaritásból és a szociális szempontokból kiindulva igyekeznek átmeneti segítséget nyújtani a munkaerőpiacról kikerülőknél. Ezeket azért nevezzük passzív eszközöknek, mert csupán rövidtávú segítséget jelentenek a munka nélkül maradt emberek számára, ezek nem kínálnak valós megoldást a munkaerőpiaci problémáinak megoldására és nem segítik elő a munkaerőpiaci egyensúly megvalósulását sem.

Talán a legismertebb ilyen eszköz a munkanélküli járadék. Ez olyan pénzbeli juttatás, amelyet a munkanélkülivé válást követően folyósítanak meghatározott időszakban, ha a munkanélküli megfelel bizonyos kritériumoknak. Ez a járadék a munkahely elvesztését követő időszakban elfogadható szinten biztosítja a megélhetést a munkanélküli számára. Ha a járadék időkeretét kimerítette, a munkanélküli kérheti a rászorultság elvén történő rendszeres szociális járadék folyósítását, de ez már a szociálpolitika területe.

Szintén ilyen passzív eszköz a nyugdíj előtti munkanélküli segély, amely a nyugdíjkorhatárhoz közelítő tartósan munka nélkül maradt személyek számára jelent a korengedményes nyugdíjhoz hasonló humánus megoldást. Az ilyen korú munkanélküliek esetében igen csekély a valószínűsége, hogy átképzésbe vonhatóak vagy elhelyezkedhetnek. A támogatás esetükben a nyugdíjjogosultság beálltáig tart.

A foglalkoztatáspolitikai aktív eszközeivel igyekeznek valós megoldást kínálni a munkaerőpiaci problémákra. A passzív eszközök rövid távjával szemben itt lehetőség

van hosszabb távú koncepciók kialakítására is, de ezek egyben költségesebbek és lassabban térülnek meg, valamint az egyén szempontjából talán kevésbé látványosak. Ennek ellenére a kilencvenes évek magas munkanélküliségéből fakadó súlyos problémák eredőjét is valahol az aktív eszközök alkalmazásának alacsony szintjében, valamint a hosszútávú elképzelések hiányában kell keresnünk. Az aktív eszközök köre:

- a képzés támogatása;
- a vállalkozások alapításának elősegítése;
- a foglalkoztatás bővítését, a munkahelyek megtartását szolgáló támogatások rendszere;
- a fiatalok, pályakezdők munkába-állásának segítése;
- a munkaerő mobilitásának támogatása.

Ma már a munkaerőpiaci eszközök széles skálája áll rendelkezésre, amely jelentősen elősegíti a munkaerő-piaci egyensúly megteremtését. A munkanélküliséget azonban nemcsak a társadalom, a gazdaság oldaláról közelíthetjük meg, hanem a munkanélküliséget elszenvedő egyén szemszögéből is meg kell vizsgálnunk.

A munkanélküliség megjelenésekor a passzív ellátások túlsúlya dominált, a munkanélküliek a regisztráción kívül nagyon kevés és kezdetleges szolgáltatást vehettek igénybe, jobbára csak az anyagi helyzetük viszonylagos stabilizálásában segített a munkaügyi szervezet. Amikor munkahelyüket elvesztő dolgozók először kerültek szembe a munkanélküliséggel, az őket ért pszichológiai traumával senki sem tudott érdemben foglalkozni.

Kezdetben megfelelő szakemberek híján a munkaügyi központok képtelenek voltak a munkanélküliség pszichés hatásaira felkészíteni az újonnan regisztrált munkanélkülieket, és a munka világából tartósan kiszorultakat sem tudták megfelelően gondozni. Ennek sokszor tragikus következményei lettek, a munkanélküliek jelentős része került krízishelyzetbe, és vált nagyon hamar reményvesztetté, ezzel végleg kizárva magát a munkához jutás lehetőségéből is. Az újonnan érkezett munkanélküliek esetében tehát döntő fontosságú volt, hogy az ügyfelekkel foglalkozó munkatársak ne csak a munkanélküliek regisztrációját, valamint az ellátások folyósításának megkezdéséhez elengedhetetlen papírmunkát végezzék el.

Szükségessé vált a munkavállalási tanácsadói hálózat, illetve pszichológiai szakszolgálat megszervezése. Napjainkra ez az ellátási forma ugyan országosan elterjedt, de a megyei munkaügyi központokban dolgozó néhány munkatárs (országosan 40–50 fő) nem teszi lehetővé a munkanélküliek nagy száma miatt a megfelelő színvonalú ellátás biztosítását. Vajon miért fontos a munkanélküliek lelki egészségének gondozása? Ennek megértéséhez szükséges a munka, valamint a munkanélküli állapot pszichés dimenzióinak részletes feltárása.

A munkavégzés fontossága az emberi szükségletek tükrében

A munka mint motiváló tényező

Az embert a szükségletei motiválják valamilyen tevékenység elvégzésére, cselekvésre. Mivel a munka is ilyen célorientált cselekvések sorozata, ezért szükséges meghatározni azokat a motivációkat, amelyek a munkavégzéshez, illetve a munkavégzés szociális közegéhez kapcsolódnak. Ezeknek a motívumoknak a megismerése közelebb vihet a munkanélküliség pszichés hatásainak megértéséhez.

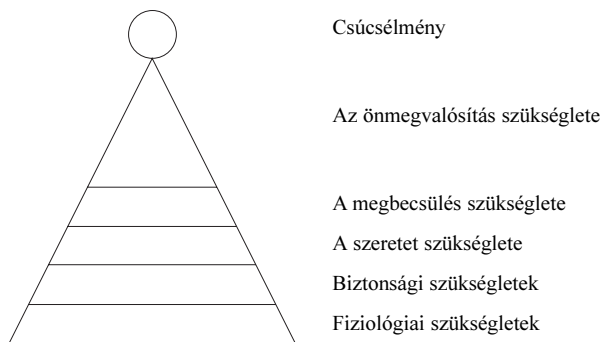
A munkavégzés motivációit vizsgáló első elmélet *Frederick Herzberg* nevéhez fűződik, amelyet 1959-ben tett közzé munkatársaival. (8) Vizsgálataiban arra a kérdésre kereste a választ, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a dolgozók elégedetlenségét váltják ki, és melyek azok, amelyek megléte esetén elégedettnek érzik magukat. E két tényezőcsoportot Herzberg élesen elkülönítette egymástól: az előbbit higiénés tényezőknek, míg az utóbbit motivátoroknak nevezte el.

Alkalmazottakkal végzett interjúk során arra a megállapításra jutottak, hogy az úgynevezett „higiénés szükségletek”, mint amilyenek például a munkafeltételek, a munkatársak, felettesek, a vállalatvezetés, önmagukban nem okoznak elégedettséget, viszont hiányuk elégedetlenséget szül, ezáltal rontva az egyén munkához való viszonyulását.

A másik csoportot alkotó „motivátorok” hiánya ugyan nem okoz elégedetlenséget az egyénben, de az illető nem is elégedett. Ilyen motivátor tényezőként azonosították a teljesítményt, az elismerést, a felelősséget, az előrelépést, mi több, ide sorolható maga a munka is. Herzberg szerint a munka jelentősen befolyásolja az emberek egymás közti kapcsolatait és elégedettségét. A munkahely az egyén számára a társas érintkezés mindennapi színhelyéül szolgál. Az énkép, mely Rogers szerint azoknak az elképzeléseknek, észleleteknek és értékeknek a gyűjteménye, melyeket az egyén önmagára nézve jellemzőnek tart, rendkívüli módon függhet a külvilágtól, ezért nem is feltétlenül a valóságot tükrözi. Így könnyen belátható, hogy a munkahelyi környezet visszajelzése fontos, meghatározó jelentőségű az egyén énképére gyakorolt hatását tekintve. (9)

Herzberg elméletét sok kritika érte az idők folyamán. Bírálói szerint a modell figyelmen kívül hagyja az egyének közötti különbségeket, vagyis túl általános. Sokkal árnyaltabb képet fest az emberi szükségletekről Abraham Maslow elmélete, amely 1970-ben látott napvilágot. (10)

Maslow elmélete nem csupán a motívumokat vizsgálja meg, hanem ezek egymáshoz való viszonyát is. (6. ábra)

6. ábra. A Maslow-i szükségletpiramis

Maslow kifejti, hogy léteznie kell egy bizonyos „szükséglet hierarchiának”, amelynek alján a biológiai alapszükségletek helyezkednek el, csúcsa felé pedig egyre komplexebb pszichológiai motivációkat találunk. Maslow ezeket azért sorolja a felsőbb szintekhez, mert csak akkor teljesülhetnek, ha az alacsonyabb szinten lévők már teljesültek. A fentiek alapján a motívumok két nagy csoportra oszthatóak:

- „D”-motívumokra, vagy hiánymotívumokra, ezek a piramis alsó részén helyezkednek el, hiányuk gátolja az egyént a magasabb szintű szükségleteinek a kielégítésében;
- „B”-motívumokra, vagyis növekedésalapú motívumokra, melyek a motiváció fontos forrásai.

A motivációs hierarchia legalján a fiziológiai szükségletek találhatók. Az éhség, szomjúság, alvás, oxigén iránti szükséglet sorolható ebbe a motívumcsoportba, de ide tartozik az ürités és fájdalomkerülés szükséglete is. Ezek a legerősebb motívumok, melyek, ha kielégítetlenek, akkor minden cselekvés ezekre irányul. Egy átlagos ember esetében ezek a szükségletek körülbelül 85 százalékban kielégítettek.

A következő szinten a biztonsági szükségletek találhatók. Abban az esetben, ha az alapvető szükségletek nagyrészt kielégítettek, az egyén számára előtérbe kerül a környe-

zet stabilitásának, kiszámíthatóságának, a szorongás-mentes állapotnak a szükséglete. Egy átlagos ember esetében ezek a szükségletek 70 százalékban kielégítettek.

Magasabb szinten foglal helyet a szeretet iránti szükséglet. Ez a komplex szükséglet-csoport magában foglalja az ember gyengédség, szeretet iránti szükségletét éppúgy, mint a valahová tartozás igényét. Ezek a szükségletek az emberek többségénél nagyjából felerészben kielégítettek.

A megbecsülés iránti igény a negyedik szinten helyezkedik el. Ilyen szükséglet a hasznosság érzése, a kompetencia, a hírnév, a presztízs, a figyelem, a fontosság, tudás, a dolgok megértése iránti szükséglet. Amennyiben ezek a szükségletek kielégítése nem sikerül, az egyénnél kisebbrendűségi érzés, gyengeség, elesettség érzése jelentkezhet. Egy átlagos ember esetében ezek a szükségletek 40 százalékban kielégítettek.

Az önkualizáció, az önmegvalósítás szükséglete helyezkedik el a Maslow-i modell csúcsán.

Vajon mit ért Maslow „önaktualizáció” alatt? Erre a kérdésre maga a szerző is sokféle magyarázatot ad, de mindezek közös gyökere a „be all that you can be” kitétele, amely talán úgy fordítható magyarra, hogy „amit az ember tud, azzá kell válnia”. Maslow nem pusztán szükségleteket fogalmaz meg ezen a szinten, hanem olyan példákat is állít a történelemből, melyek az önmegvalósító ember jellemzőit viselik magukon. Ilyen volt *Abraham Lincoln*, *Thomas Jefferson*, *Mahatma Gandhi* vagy *Albert Einstein*. Maslow vizsgálatai alapján úgy találta, hogy egyénenként mást jelent az önaktualizáció szükséglete, ugyanakkor vannak bizonyos viselkedésminták, melyek közelebb visznek az önkiteljesítés érzéséhez, ilyen az őszinteség, nyíltság, felelősségvállalás, kitartás, újdonságkeresés, egyéni megoldások keresése.

Maslow azt tapasztalta, hogy az emberek egy része élete során eljuthat oda, hogy megtapasztalja az önmegvalósítás ritka pillanatait, melyeket tanulmányában „csúcsmélynék” nevez. Ez az a kivételes pillanat, amelyet a teljes harmónia, tökéletesség, boldogság jellemez. Nem alkotható pontos definíció arról, milyen is ez az élmény, hiszen mindenki másban találja meg ezt a csúcsmélynét, lehet aktív cselekvés eredménye, de éppúgy lehet egy állapot vagy esztétikai élmény is.

A tudatosan végzett cselekvésen keresztül a fenti szükségletek többsége teljesülhet. Az elmélet alapfeltevéséből következik, hogy az egyén minden tevékenységének mozgatórugója valamilyen szükségletének kielégítése. Az önmegvalósításhoz vezető út egyre magasabb szintű szükségleteket kielégíteni igyekvő cselekvések folyamata.

Vajon milyen kapcsolat tárható fel a munkavégzés és a Maslow-i szükségletek piramisa között? A válasz egyszerűen belátható: a munkavégzés az egyén szükséglet-hierarchiájának minden szintjén érezteti hatását, képes bizonyos szükségleteket kielégíteni.

A modern társadalmakban az alapvető biológiai igények egy része csak valamilyen munkával vagy egyéb szerzett jövedelemmel teljesülhet. A munka, illetve az általa termelt jövedelem biztosítja a fiziológiai szükségletek kielégítését, ez szinte közismert. Akinek ezek a szükségletei nem biztosítottak, képtelen a magasabb szintű szükségleteinek a kielégítésére. A munkanélküliség kezelésének passzív eszközei többségében pontosan azt a célt szolgálják hogy a munkanélkülivé vált ember alapvető szükségletei legalább a társadalmilag elfogadott minimum szinten kielégíthetők legyenek.

Mivel ezek olyan szükségletek, amelyekről az egyén nem mondhat le, a cselekvésének központjában ezek kielégítése forog. Ha tömegesen fordul elő egy társadalomban, hogy ezek a szükségletek kielégítetlenek, az már a társadalmi békét veszélyezteti, „éhség-lázadásokhoz”, megélhetési bűnözéshez, zavargásokhoz vezet.

Az anyagi biztonság és környezeti stabilitás bizonyos dimenziói is az alapvető szükségletekhez tartoznak. Ezek a többség számára csak akkor értékelődnek fel, ha valamilyen külső ok miatt bizonytalanná válik a környezet, a jövő nem bejósolható. Tipikusan ilyenek a gazdasági válságok, forradalmak, háborúk.

A felsőbb szinteken található szeretet és hovatartozás érzésének is vannak a munkával kapcsolatos vonatkozásai. A jó munkahelyi légkör erősítheti a valahová tartozás érzését. Ha az embert a közösség elfogadja, befogadja, tagjának tekinti, akkor energiáit a közös és ezen belül saját magasabb szintű szükségleteinek kielégítésére képes fordítani.

A megbecsülés szükséglete kizárólag csak társas kapcsolatokon keresztül elégíthető ki. Olyan szükségletek találhatóak ezen a szinten, mint a presztízs, az erő, a tökéletesség elismerése, a teljesítmény értékelésének, elismerésének vágya. Ezeket az egyén önmagában nem képes kielégíteni, csak a környezet, adott esetben a munkatársak, vezetők „feedback”-je által nyernek értelmet.

Az egyén legmagasabb szintű motivációja a Maslow-i piramis csúcán az önmegvalósítás. Ez a szükséglet a munka szempontjából talán legkönnyebben érthető, hiszen a munkavégzés az alapszükségletek kielégítésén túl az egyén önmegvalósítását is szolgálja, amennyiben nem olyan munkát végez, amely számára teher, örömtelen, kényszerű. Ha az egyén megfelelő képességekkel rendelkezik és ezeket a munkája során hatékonyan fel is használja, akkor eljuthat az önmegvalósítás pillanatához, vagyis ahhoz az állapothoz, amelyet a tökély, az elégedettség, a szépség jellemez. (11) Ebben az állapotban – *Csikszentmihályi* szavaival élve – az úgynevezett „flow”-élményét is megtapasztalhatja, amely a munkát mint az önmegvalósítás egyik útját jeleníti meg. Ha a munkát végző ember megtalálja a munkában a kiteljesedés lehetőségét, akkor a munkafolyamat már nem kényszer, sokkal inkább eszköz a tökéletesség elérésére. A csúcsmélyítést átélő ember jellemző módon annyira belemélyül a tevékenységbe, hogy a személy és a tevékenység teljesen összeforr egymással, a tevékenység „válík” magává a személyé. Az „áramlat”-élmény megélése a munkavégzésben nem csupán az egyén önértékelését növelheti, de az így végzett munka sokkal hatékonyabb, lényegesen több mint az alacsonyabb szintű szükségletek kielégítésének pusztá eszköze. (12)

Toffler vitatja, hogy létezne egyfajta hierarchia az emberi szükségletek között. Vizsgálatainak eredményeként azt találta, hogy az emberi szükségletek három általános kategóriába sorolhatóak, ezek a közösség, a fontosság és a struktúra. Ezek a szükségletek nem hierarchizáltak, a három tényező együttes megléte szükséges az ember elégedettségéhez.

A közösség iránti szükséglet mindenki számára ismert. Az emberek idejük jelentős részét a munkahelyükön, a munkatársak között töltik. Velük bonyolódik a napi társas interakció jelentős része. Gyakran tapasztalható jelenség, hogy az egyedülálló vagy elvált kollégák több időt töltenek a munkahelyükön, mert a közösség iránti igényük kielégítése csak a munkatársakon keresztül lehetséges.

A struktúra iránti szükségletek képezik a második nagy kategóriát *Toffler* elméletében. A környezet rendezettsége, a napi rutin szükségessége sokak számára csak akkor tűnik fel, amikor ettől valamilyen okból (GYES, munkanélküliség, hosszabb szabadság, betegség) megfosztottá válnak. A munkával járó, naponta rendszeresen ismétlődő cselekvések, kötelezettségek egyszersmind megszerezzik is az egyén életét, egyfajta ritmust jelentenek.

A harmadik szükségletcsoportot az értelem, valamint a fontosság iránti igény jelenti. Könnyen belátható, hogy a munkát végző egyén sokkal motiváltabb, ha ismeri a munkavégzés célját, meg van győződve annak értelméről. Ha a végzendő munkát hasznosnak, célját fontosnak ismeri el, ezen keresztül a saját személyének fontossága, a munka értelme is nyilvánvalóvá lesz számára. A csoportban betöltött szerepek is változnak a munkavégzés során, ezek szintén erősíthetik az egyén önértékelésében a pozitív vonásokat, a fontosság érzését.

A munkanélküliség tartós fennállása esetén nem elegendő az egyes lelki hatásokat vizsgálni, sokkal célszerűbb a munkanélküliség időszakát egyfajta folyamatként elemezni, melyben az egyes állapotok csupán állomások egy hosszú útnak. Ezeket a szakirodalom a „hullámvasútmodellek” gyűjtőnévvel illeti.

A munkavégzés pszichológiai dimenzióit vizsgálva a fentiekben azok a motivációs elméletek kerültek bemutatásra, melyek a munkát végző ember cselekvésének indítékait vizsgálják. Ez azonban csak az egyik megközelítési mód. A munkavégzést motiválhatják nemcsak a szükségletek, hanem olyan „nyereségek” is, amelyek a munka által biztosíthatók az egyén számára. Ezek jelentik a motivációs elméletek másik oldalát.

A munkavégzés nyeresége

Marie Jahoda az 1970-es évek közepén végzett kutatásokat a munkanélküliség lelki hatásairól. (13) A felmérésben alkalmazásban állók és munkanélküliek csoportjait hasonlította össze. Vizsgálatainak eredményeként arra a megállapításra jutott, hogy a munkának az egyén számára kétféle, „manifeszt” és „látens” nyeresége lehet. A manifeszt nyereségek közé sorolható a fizetés, a munkahelyi légkör, a munkakörülmények. A látens nyereségeknél inkább a munkaviszony, illetve a munkavégzés pszichés hasznát veszi számba.

Elsőként az idő strukturálását említi. Ez a Toffler-modellben már tárgyalt időrend, vagyis az időstruktúra, amely az egyén napi időbeosztását „ütemezi”. Ezt az ütemet a munkavégzés ciklikussága biztosítja.

Paul F. Lazarsfelddel közösen végeztek szociográfiai megfigyeléseket az Alsó-ausztriai Marienthalban a tartós munkanélküliség közösségre és tagjaira gyakorolt hatásairól. Az időbeosztás felborulására álljon itt egy példa a „Marienthal” (14) című könyvből, melyben megfigyeléseiket publikálták. Ennek a harminchárom éves munkanélkülinek a napi időrendje kitűnően szemlélteti a munkanélküliség következtében széteső napirendet. (7. ábra)

<i>Időtartam</i>	<i>Tevékenység</i>
6:00–6:30	fölkelek
7:00–8:00	fölbresztem a fiaimat, iskolába kell menniük hozok a kamrából
9:00–10:00	amikor visszajövök a feleségem megkérdi, mit főzön, hogy e kérdést megússzam, kimegyek a mezőre.
10:00–11:00	Lassacsán dél lesz
11:00–12:00	(üres)
12:00–13:00	egy órakor ebédelünk, a gyerekek csak ekkor jönnek haza az iskolából
13:00–14:00	ebéd után átnézem az újságot
14:00–15:00	lementem
15:00–16:00	elmentem Treerhez
16:00–17:00	néztem, hogyan vágják ki a fákat a parkban, kár a parkért
17:00–18:00	hazamentem
18:00–19:00	vacsorázunk, grizes tésztát
19:00–20:00	lefekszem aludni

7. ábra. Egy harminchárom éves munkanélküli napirendje

A szociális érintkezés, a közösen eltöltött idő nyújtotta élmények szintén hangsúlyos szerepet kapnak Jahoda elméletében. Ezeket az egyén a munkahelyén mint szociális közegen keresztül szerzi meg. Jól ismert példa e szükséglet fontosságára, hogy a japán nagyvállalatok kiemelt hangsúlyt fektetnek a vállalati közösségek összetartására, a munkahelyi kultúra fejlesztésére, ahol a munkavállaló a vállalat „nagy családjának” része.

A célok, közöttük az életnek „értelmet adó” távlati célok fontos tényezők a munkavállaló életében, hiszen ezek határozzák meg a munkavégzés intenzitását.

A státus kialakításának, megőrzésének kiemelt szerepe van az egyén számára. A munkahely szociális környezete folyamatosan értékeli az egyént. A sikerek, a munkavégzés színvonalja biztosítja az egyén csoporton belüli státusát. Ezek olyan értékek, amelyeket csak valamilyen eredmények, valamilyen tevékenység által birtokolhat az egyén, csak a közösségben van értelmük, de ugyanakkor hatással vannak az identitására, ezen keresztül az önké-

pére is. Az identitás jelenti Erikson (15) szerint az egyén én-azonosság tudatát, mely folyamatosan fejlődik, az életút minden szakaszában más és más hatások, konfliktusok érik. Ha ebben a folyamatban fennakadások tapasztalhatók, az egyén identitásválságba kerülhet, szorongóvá, döntésképtelenné, bizonytalanává válik. Mivel az identitás a társas válósággal való kölcsönhatás során tudatosan megélt élmények hatására alakul ki, az „értékelő” közezből kikerülve ilyenkor identitásválság, önértékelési zavarok léphetnek fel.

Jahoda „deprivációs modell”-t állít fel a fenti nyereségek alapján, melynek lényege, hogy a munkavégzés manifeszt és látens nyeresége csak a munkaviszonyban állók számára érhető el, a munkanélküliek ezektől a nyereségektől megfosztatnak és ezek hiányától szenvednek.

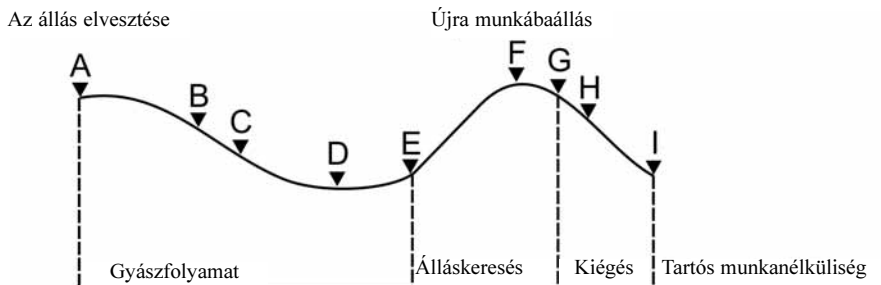
A modellt az idők folyamán több bíráló érte, mivel a munkahely elvesztéséből származó depriváció hatása eltérő lehet az egyén vonatkozásában. A bírálók – mint például Fryer (16), aki Angliában vizsgálta a munkanélkülieket érő pszichés hatásokat – a pályakezdő munkanélküliek példájával érvelnek a modell általános érvényűsége ellen. Könnyen belátható, hogy a pályakezdő munkanélküliek is szenvednek a munkanélküliség negatív lelki hatásaitól, pedig nem tapasztaltak semmilyen pozitív hatást a munkaviszonnyal kapcsolatban (például munkahelyi környezet vagy a presztízs, státusz, önmegvalósítás).

A munkavégzés pszichés hatásainak elemzése után a munkanélküliséget nem valamilyen ellentétes, deprivációs állapotnak kell tekinteni, hanem olyan folyamatnak, melynek dinamikája, állomásai egyénenként igen változatosak lehetnek.

Látható, hogy a munkanélküliség ideje alatt végbemenő lelki történések megértéséhez nem nyújtanak elegendő magyarázatot sem a motivációs elméletekből levezetett modellek, sem a deprivációs modellek. A munkanélküliség tartós fennállása esetén nem elegendő az egyes lelki hatásokat vizsgálni, sokkal célszerűbb a munkanélküliség időszakát egyfajta folyamatként elemezni, melyben az egyes állapotok csupán állomásai egy hosszú útnak. Ezeket a szakirodalom a „hullámvasútmodellek” gyűjtőnévvel illeti.

A munkanélküliség „hullámvasútja”

Közülük a legismertebb a kanadai W. Borgen és N. Amundson nevével jelzett, igen széleskörű kutatásokkal is alátámasztott modell. (17) Ez a modell abból indul ki, hogy a munkanélküliség mint állapot többnyire hirtelen, igen nagy érzelmi megrázkódtatást okozva következik be. Ebből a szempontból a szerzők igen hasonlatosnak találták a Kübler-Ross-féle „gyászmodell”-t. A svájci származású pszichológusnő az USA-ban, haldoklókkal készített riportok alapján állított fel egy folyamat-modellt, amely a gyász mint lelki trauma állomásait írta le, egyfajta jellegzetes lefolyású folyamatként jellemezve a gyász hosszabb időperiódusát. Borgen és Amundson kutatásainak fókuszába a munkanélküliség lefolyásának vizsgálatát állította. Azt találták, hogy a munkanélküliek többsége döntően ugyanolyan érzésekkel éli meg a munkanélküli lét egyes időszakait, és igen csekély időbeli eltérésekkel felállítható egy olyan dinamikus modell, amely ennek a folyamatnak az egyes állomásait mutatja be az eltelt idő függvényében. (8. ábra)

8. ábra. A Borgen – Amundson féle hullámvasút első, hipotetikus modellje

A munkahely elvesztése először igen heves érzelmi reakciókat vált ki az emberből. Természetesen ezek is egyénenként igen nagy változatosságot mutatnak, de többnyire a tagadás (A) az, ami ilyenkor dominál. Igazságtalanságnak éli meg az egyén a munkahely elvesztését, és elutasítóan reagál a vélt vagy valós igazságtalanságra. Amikor tudatosan a munkavállalóban, hogy a munkahely elvesztése nem kerülhető el, a harag, a düh (B), az agresszivitás kerekedik felül. Természetesen a reakciók hevesége nagyban függ az egyén vérmérsékletétől, illetve attól, hogy mennyire volt „vétkes” a munkahely elvesztésében. Ilyenkor gyakran előfordul, hogy a munkahelyét frissen elvesztett ember bűnbakot keres, fenyegetőzik. Az indulatok csillapodtával a frissen munkanélkülivé vált egyén kénytelen-kelletlen megalkuszik (C) a helyzetével, belátva, hogy úgysem tehet már semmit, hogy eredeti munkaviszonyát visszaszerezze. Ennek a felismerésnek, valamint a fent említett látens és manifesztnyereségektől való megfosztottságnak a következménye a depressziós állapot (D) kialakulása. Ez a „hullámvásút” egyik legmélyebb pontja. A depressziós állapot után az egyén elfogadja (E) azt az állapotot, amibe került, tudatosan, hogy az önvád, a kesergés nem eredményez új munkahelyet a számára. Ekkor szinte új erőre kap (F) a munkanélküli, képesnek érzi magát az új munkahely megszerzésére, aktívan „beleveti” magát az álláskeresésbe, interjúkra jár, újságokat böngész, kapcsolatokat épít, álláskereső foglalkozásokra jár.

Ezek a tevékenységek sajnos nem feltétlenül eredményezik új munkahely megszerzését. A munkanélküliek egy része ilyenkor sikerrel jár ugyan, de a tapasztalatok alapján a munkanélküliek közel fele ekkor sem képes elhelyezkedni, „stagnál” (G), ezen a szinten ezt az időszakot elutasítások, kudarcok sorozataként kénytelen megélni. Ez hamar megtöri a munkát kereső ember bizakodását, a folyamatosan fennálló alkalmazkodási kényszer és a megküzdés a meg-megújuló problémákkal pedig aláássa a lelki egészségét (H). Ha ez az állapot tartóssá válik, az egyén védekezésésként apátiába (I) süllyed. Beletörődik a munkanélküliségébe, hosszútávon is erre az állapotra rendezkedik be. Az ilyen állapotban lévő munkanélküliek alkotják a „reményvesztett munkanélküliek” népes, de mégis a legnehezebben mérhető csoportját.

Ezt a modellt a szerzők több mint kétszáz munkanélkülivel folytatott interjú adatai alapján továbbfejlesztették. Azért volt szükség a modell újragondolására, mert a munkanélküli-ellátások színvonalának emelkedése, az ellátási formák bővülése megkérdőjelezte az eredeti „tisza” munkanélküliségi állapot létezését. Az eredeti hipotetikus modell alapján nem vizsgálhatók azok a hatások, amelyek a különböző munkanélküli ellátásokba bevont embereket érik. Ilyen hatás lehet az átképzésben való részvétel, munkanélküli járadék mértéke, álláskereső klubokban, csoportos tréningeken való részvétel vagy akár egy későbbi időpontra vonatkozó konkrét vagy annak tűnő álláslehetőség.

A modell továbbfejlesztésével a kutatók arra tettek kísérletet, hogy ezeket a hatásokat is figyelembe véve olyan „hullámvásutat” alkossanak, amely a lehető legtöbbet árul el a modern tartós munkanélküliség állomásairól. Ez az árnyaltabb modell 12 különböző lelkiállapottal írja le a munkanélküliség tartóssá válásának folyamatát, szemben az előző modellben alkalmazott 9 állapottal. A továbbfejlesztett modell természetesen átveszi az előző „hullámvásút” bizonyos elemeit, de jobban árnyalja azokat, részletgazdagabban mutatja be a fordulópontokat jellemző érzelmi állapotokat.

Új állomása a modellnek a munkahely elvesztéséről folytatott elmélkedés, mely a munkanélkülivé válás külső és belső okainak újragondolása, valamint a „hogyan tovább” kérdésre adandó válaszok megfogalmazása.

A modellben megtaláljuk a visszautasítás elfogadásának állapotát, amikor a munkanélküli saját értéktelenségét, izolációját éli meg a sikertelen kísérletek hatásaként.

Szintén fontos elemként került a modellbe az az állapot, amelyben a munkanélküli újraértékeli önmagát, értékei tudatosulnak. Ez nagyon fontos állapot lehet az újrakezdéshez, hiszen új irányokat szabhat a további álláskeresésnek és megakadályozhatja a további lecsúszás folyamatát, a reményvesztett munkanélkülivé válást.

Ezeket az állapotokat közvetlenül nem lehet mérni, hiszen egyrészt egyénenként változnak az egyes állapotok mélységei, illetve az egyes állomások között eltelt idő hossza, másrészt a vizsgálatba vont személy sem képes objektíven megítélni saját helyzetét.

Mindennek következményeként olyan vizsgálatra van tehát szükség, mely hatékonyan és több szempont alapján képes mérni a vizsgált jelenséget.

A munkanélküli egyén énképe önértékelése lehet az a mérce, melyen keresztül jelezhető, hogy milyen változások mennek végbe a tartós munkanélküliség megélése során. Az énkép a születés pillanatában még nem létezik, s csak fokozatosan különül el minden más elképzeléstől. Növekedésünkkel énképünk egyre kimunkáltabbá és összetettebbé válik. Tapasztalatainknak összhangban kell lennie azzal, amilyennek önmagunkat képzeljük. (18)

Ha az egyén eredményei alatta maradnak az önértékelési szintnek, sértik én-képét. Ha ilyen helyzet áll elő, optimális esetben megsokszorozza erőfeszítését vagy módosítja a célkitűzést. Ha a kudarcok állandósulnak, az önértékelés és az énkép gyökeres változáson megy keresztül, ami a folyamatos kudarcézés hatására később megállíthatatlanul súlyosbodik. Az önértékelésen esett tartós sérülés a személyiség általánosított vonásává válhat.

Ákár Herzberg két faktorát, akár Maslow szükséglet-piramisát, akár Jahoda veszteségmodelljét vesszük alapul, megfogalmazható, hogy valamennyi elmélet alapján az egyén lélektani változásokon megy keresztül, melyek nyomot hagyhatnak önértékelésében és aktuális énképében egyaránt.

A vizsgálat

A vizsgálat fókuszában a tartós munkanélküliség lélektani hatásai álltak. A változás követéséhez longitudinális vizsgálati módszert alkalmazva hat hónapos időintervallummal, két felvételi szakaszban töltötték ki a vizsgálati személyek a kérdőíveket. A felmérés elvégzéséhez a Baranya Megyei Munkaügyi Központ pécsi, illetve vidéki kirendeltségei nyújtottak segítséget. A vizsgálatba vont személyek körének kiválasztásakor a legfontosabb szempont az volt, hogy az illető a munkanélküliségének első napján, a regisztrációval egyidőben tölthesse ki a kérdőívet. Ez azért volt fontos, mert a munkanélkülivé válás első időszakának lelki történései szolgálnak majd alapul a változások követéséhez. Ettől az időszaktól számítódik majd az a hat hónapos periódus, melynek végén az újbóli adatfelvétel történik.

A vizsgálatban a részvétel önkéntes volt. Az első alkalommal 50 fő kapott felkérést a kérdőív kitöltésére. A kérdőívet kitöltők 58 százaléka nő, 42 százaléka férfi. Az iskolázottság tekintetében a középfokú végzettségűek voltak túlsúlyban, a felsőfokú oklevéllel rendelkezők aránya elérte a 20 százalékot. Az átlagéletkor 28,24 év.

A teszt kitöltését első alkalommal vállaló 50 fő közül a hat hónap múlva megismételt kérdőíves vizsgálatkor 35 fő volt munkanélküli. A vizsgálat alapjául ezek a kérdőívek szolgálnak, mert csak ezeken követhető nyomon az eltelt időben végbement változás.

A helyszín

A kérdőívek felvétele 2003. június 1-jén kezdődött meg a mohácsi, siklósi, szigetvári és sellyei kirendeltségeken, és két hetet vett igénybe. Az ügyfelek egy csoportos tájékoztatón vettek részt első alkalommal, ennek keretében került sor a kérdőíves vizsgálatra való felkérésre. A munkanélküliek a kirendeltségeken kialakított csoportszobákban töltötték ki a kérdőíveket.

A második adatfelvételre 2003. december 1. és 2003. december 15. között került sor a fenti helyszíneken. A válaszadók aránya véletlenszerűen alakult ki, annak függvényében, hogy melyik kirendeltségen hányan jelentkeztek az első adatfelvétel időszakában.

A kérdőív

A vizsgálat elvégzéséhez olyan kérdőívre volt szükség, amely az egyén énképének több aspektusát vizsgálja meg. A teszt kiválasztásánál az volt a fő szempont, hogy a szakirodalom alapján várható változások közül a legtöbbet képes legyen mérni, illetve pontosan jelezni.

A kérdőívek kitöltése mindössze 15–20 percet vett igénybe. Tapasztalatok mutatják, hogy a hosszú kérdőívek kitöltésére az emberek szűk csoportja vállalkozik csupán, különösen ha nincs semmilyen motiváló tényező.

A választás a Western Psychological Services által publikált, *William H. Fitts* nevével jegyzett Tenesse énkép-skálára (TSCS) esett (I. melléklet). Ezt a tesztet a magyar gyakorlatban 1981 óta alkalmazzák az MTA Pszichológiai Intézetében. A teszt az egyén önértékelésének vizsgálatára készült. A skála igyekszik összegezni az egyén önértékelésével kapcsolatos érzéseit, jelezve, hogy mely énkép a valós, akár deviáns ez a kép, akár nem. Ahhoz, hogy átfogóan megállapítható legyen az önbecsülés mértéke, a TCSC öt szempontot vizsgál az énkép vonatkozásában (morális, szociális, individuális, testkép, családi). A kapott értékek 5 osztályba sorolhatóak, az extrémén alacsony értéktől az extrémén magasig. Az első faktor a testkép. A testkép testünk belső, mentális megjelenése, ami az énként való létezés alapját jelenti, az énként való létezés elsőként kialakuló összetevője. Ha megvizsgáljuk a kérdőívet, akkor olyan kérdésekre adott válaszokon keresztül méri az egyén saját fizikai megjelenéséről alkotott képét, mint például: „jó alakom van”; „csúnya vagyok”; „edzettebb vagyok másoknál”.

A kérdőív által mért faktorok közül a második a morális énkép. Ebben a kérdéscsoportban olyan állítások szerepelnek, mint például: „becsületes vagyok”; „befolyásolható vagyok”; „kötelességtudó vagyok”. Ezek az egyén önmagáról alkotott erkölcsi képét vizsgálják, vagyis azt, hogy mennyire tartja önmagát a társadalmilag elfogadott normákhoz.

Az individuális énkép az egyén önmagához való viszonyát, önértékelését vizsgálja. Ez alkotja a harmadik énkép-dimenziót. Jellemző állításai a kérdőívben: „okos vagyok”, „sokra becsülöm magam”, „kétbalkezes vagyok”. Az egyén és a szociális környezet dimenziójába vezet át a családi énkép, mely a vizsgálati személy és családja közötti viszonyt méri. Olyan kérdések tartoznak ehhez a faktorhoz, mint a „szüleim bíznak bennem”; „a mi családunk boldog”, „legszívesebben elmenekülök otthonról.” A szociális énkép az ötödik faktor, amit a kérdőív mér. Olyan állításokat kell értékelni ebben a kategóriában, mint például: „nehéz összebarátkozni velem”; „társaim körében népszerű vagyok”; „mások bizalmának elnyerését fontosnak tartom”.

Ezekre a kérdésekre 1-5-ig „osztályozva” válaszoltak a vizsgálati személyek, attól függően, hogy mennyire tartották igaznak magukra nézve a megfogalmazott állításokat.

A teljes énkép kiszámításához az eddig mért faktorok összesített eredményei használhatóak.

A vizsgálat kiinduló hipotézise

A vizsgálat kiinduló hipotézise az, hogy azoknak a személyeknek az aktuális énképében, akik a mostanit megelőzően is voltak már munkanélküliek, sokkal több negatív vonás fedezhető fel. Feltételezem továbbá, hogy a hat hónapos vizsgálati periódusban sokkal markánsabb, várhatóan negatív irányú változás megy végbe az énképükben, mint azok esetében, akik először élik meg a munkahely elvesztését.

Az adatok bemutatása

A kiértékelés a hipotézisnek megfelelően két csoportra bontva történt.

Az első csoportot azok a munkanélküliek alkották, akik a mostanit megelőzően már voltak munkanélküliek. A kapott adatokat az 1. és 2. táblázat szemlélteti.

1. táblázat. Az első csoport. Tennessee énkép-teszten kapott nyerspontszámai, átlaga, szórása az első felvétel időpontjában

Jellege	Testkép	Morális énkép	Individuális énkép	Családi énkép	Szociális énkép	Teljes énkép
Alma	68	51	53	58	55	285
Csákó	54	58	57	61	52	282
Iskola	49	56	51	52	50	258
Labda	70	76	56	50	54	306
Nokia	60	53	55	60	52	280
Őszintén	59	55	51	59	52	276
Patrick	58	53	54	58	48	271
Pupák	71	48	53	52	51	275
Virág	54	57	50	49	51	261
Vizsla	70	53	57	56	48	284
Átlag	61,30	56,00	53,70	55,50	51,30	277,80
Szórás	7,93	7,62	2,54	4,38	2,26	13,50

Az átlagok értéke a skála alacsony és extrém alacsony tartományában mozog, ez alól csupán a testkép a kivétel, mely a középértékek alsó tartományában volt. A fentiek megállapítása azért is különösen fontos, mert nem csak a longitudinális vizsgálat két adatfelvétele alatt végbement változások, de az első vizsgálati időszakban mért kezdeti értékek is jelentősséggel bírnak. Ezekből látható, hogy a munkanélküliség első hónapjában már érzékelhető csökkenés áll be az egyén énképének minden dimenziójában. A szociális énkép, valamint az individuális énkép esetében az értékek meglehetősen kis szóródása figyelhető meg.

A második csoportba azok a munkanélküliek kerültek, akik most először váltak munkanélkülivé.

2. táblázat. Második csoport. Tennessee énkép-teszten kapott nyerspontszámai, átlaga, szórása az első felvétel időpontjában.

Jellege	Testkép	Morális énkép	Individuális énkép	Családi énkép	Szociális énkép	Teljes énkép
Afrika	57	55	54	53	44	263
Anita	56	54	55	52	51	268
Bors	62	53	54	61	46	276
Coldplay	66	57	55	59	44	286
Dani	51	52	55	54	52	264
Devil	66	57	58	54	62	297
Fekete-Fehér	65	60	57	65	54	301
Fender	57	59	51	53	51	271
GCO	71	52	50	64	47	287
Gizike	58	50	63	52	43	274
Halacska	59	57	59	60	49	284
Hyperspace	64	67	53	58	53	295
Kitti	63	57	60	53	54	287
Maca	55	52	56	60	53	276
Manó	62	59	58	56	55	290
Mia	43	53	45	63	47	257
Monesz	61	56	60	54	47	280
Munka	49	50	56	66	56	277
Noémi	60	56	57	59	57	289
Simson	59	55	59	58	59	290
Sophie	61	60	62	54	54	291
Suzuki	53	51	57	50	48	263
Szerda	48	53	51	56	45	253
Tapasztalat	61	56	52	56	50	275
Thai	65	51	61	55	50	282
Átlag	58,88	55,28	55,92	57,00	50,84	279,04
Szórás	6,44	3,90	4,15	4,40	4,11	12,76

A második csoport esetében szintén megfigyelhető, hogy az átlagértékek a közepes testkép kivételével alacsony értékeket mutatnak minden mért személyiségdimenzió esetében. Figyelemre méltó eltérés, hogy az első vizsgálati csoporttal ellentétben itt nem találunk extrém alacsony értékeket semelyik énkép esetében sem.

Az első periódusban rögzített kérdőívek kiértékelése és az eredmények számítása is számítógéppel történt. Az adatsorok összevetéséhez Student-féle T-próbát használtunk, miután F-próba segítségével meghatároztuk, hogy az értékek milyen varianciát mutatnak.

A 3. táblázat azt mutatja meg, milyen különbség lelhető fel a két csoport mért értékei között az első adatfelvétel időpontjában.

3. táblázat. Az első adatfelvételi periódus csoportos pontszámainak P és T értékei a vizsgált faktorok esetében.

	Testkép	Morális énkép	Individuális énkép	Családi énkép	Szociális énkép	Teljes énkép
T-próba						
t	0,972	0,285	1,668	0,943	0,620	0,260
p	0,354	0,781	0,126	0,368	0,549	0,800

A második adatfelvételben az első vizsgálati csoport esetében kapott pontszámokat a 4. táblázat jeleníti meg.

4. táblázat. Az első csoport Tennessee énkép-teszten kapott nyerspontszámai, átlaga, szórása a második felvétel időpontjában.

	Testkép	Morális énkép	Individuális énkép	Családi énkép	Szociális énkép	Teljes énkép
Alma	59	53	50	57	54	273
Csákó	53	56	50	62	48	269
Iskola	45	54	49	51	47	246
Labda	55	76	50	51	49	281
Nokia	57	57	49	57	49	269
Őszintén	52	53	53	60	51	269
Patrick	53	53	49	57	45	257
Pupák	64	53	51	50	55	273
Virág	51	59	49	62	50	271
Vizsla	56	55	61	57	53	282
Átlag	54,5	56,90	51,10	56,40	50,10	269,00
Szórás	5,08	7,02	3,70	4,43	3,18	10,66

Az első csoport értékeinek átlagai a skála alacsony tartományában foglalnak helyet. A második vizsgálati csoportba tartozó munkanélküliek teszten elért pontszámait az 5. táblázat rögzíti.

A második vizsgálati csoportba tartozó munkanélküliek teszten elért pontszámait vizsgálva elmondható, hogy az értékek az alacsony tartományban helyezkednek el. Az individuális énkép, a szociális énkép, valamint a morális énkép értékeinek szórása igen alacsony, az értékek igen közel helyezkednek el.

A 6. táblázat a második adatfelvétel két csoportjának összehasonlítását mutatja Student-féle T-próba segítségével. Ebben a vizsgálatban arra keressük a választ, hogy a második adatfelvétel időpontjában volt-e szignifikáns eltérés a két vizsgálati csoport mért faktorai között.

A vizsgálati eredmények értelmezése

Az első vizsgálati periódusban felvett adatok elemzéséből látható, hogy mind a két csoport közel azonos pontértéket ért el az egyes faktorok tekintetében (1–2. táblázat): a

5. táblázat. A második csoport Tennessee énkép-teszten kapott nyerspontszámai, átlaga, szórása a második felvétel időpontjában.

	Testkép	Morális énkép	Individuális énkép	Családi énkép	Szociális énkép	Teljes énkép
Afrika	53	54	53	54	41	255
Anita	51	56	53	59	49	268
Bors	58	55	52	58	49	272
Coldplay	63	59	55	57	51	285
Dani	48	55	56	56	56	271
Devil	63	57	57	53	54	284
Fekete-Fehér	56	60	60	61	58	295
Fender	51	56	50	53	51	261
GCO	68	54	49	60	49	280
Gizike	74	60	54	50	55	293
Halacska	64	57	57	64	53	295
Hyperspace	59	65	51	63	50	288
Kitti	61	53	55	55	51	275
Maca	51	53	59	53	49	265
Manó	61	56	58	65	51	291
Mia	39	55	46	67	45	252
Monesz	55	58	60	60	53	286
Munka	59	56	56	63	53	287
Noémi	56	55	56	48	53	268
Simson	55	55	57	57	53	277
Sophie	65	57	62	56	52	292
Suzuki	59	57	56	52	53	277
Szerda	53	56	50	57	48	264
Tapasztalat	55	58	51	57	52	273
Thai	68	58	59	54	54	293
Átlag	57,80	56,60	53,88	57,28	51,32	277,88
Szórás	7,37	2,58	3,94	4,78	3,50	12,76

6. táblázat. A második adatfelvételi periódus csoportos pontszámainak P és T értékei a vizsgált faktorok esetében.

	Testkép	Morális énkép	Individuális énkép	Családi énkép	Szociális énkép	Teljes énkép
T-próba						
t	1,355	0,132	2,989	0,513	0,988	2,113
p	0,210	0,900	0,010	0,620	0,350	0,060

munkanélkülivé válást követő első időszakot azok, akik már voltak munkanélküliek döntően ugyanúgy éltek meg, mint akik most először kerültek ebbe a helyzetbe. A két csoport esetében mért énkép-jellemzők között statisztikailag kimutatható különbség nincsen, mindezt a 3. táblázat értékei is megerősítik. Mindez feljogosít bennünket arra, hogy a későbbiek során kimutatott különbséget a tartós munkanélküliség hatásaként értelmezzük. A második adatfelvétel esetében már jelentős eltérés tapasztalható a két csoport pontszámaiban. (4–5. táblázat)

A legmarkánsabb változás, hogy az első csoportba tartozó munkanélküliek individuális énképében jelentősebb változás állt be ($t[35]=2,989$; $p=0,01$), mint a második vizsgálati csoportot alkotó, első alkalommal munkanélkülivé vált személyek esetében. (6. táblázat)

Az egyén aktuális énképében végbemenő változások kimutathatásához nem elegendő csupán a csoportok közötti különbségeket vizsgálni az egyes adatfelvételi időszakokban, az eredmények külön-külön történő összevetése szintén indokolt.

A 7. táblázatban szereplő értékek alapján megállapítható, hogy van-e szignifikáns eltérés az első csoportot alkotó, visszatérő munkanélküliek énkép dimenzióiban a két adatfelvétel között.

7. táblázat Az első csoport énkép dimenzióinak változása az eltelt 6 hónap alatt

	Testkép	Morális énkép	Individuális énkép	Családi énkép	Szociális énkép	Teljes énkép
<i>T-próba</i>						
t	4,412	1,125	2,251	0,632	1,145	2,920
p	0,001	0,287	0,048	0,541	0,279	0,015

Ahogy a fentiek alapján látható, az első csoportba tartozó – „tapasztalattal” rendelkező – munkanélküliek esetében az első faktor, azaz a testkép szignifikáns ($t(10)=4,412$; $p=0,001$) eltérést mutat a két adatfelvétel között. Megvizsgálva a pontértékeket, látható, hogy a változás iránya negatív: a két mérés között eltelt hat hónap alatt jelentősen romlott az ebbe a csoportba tartozó munkanélküliek saját fizikai megjelenésükről alkotott belső, mentális képe.

Szintén negatív irányú változás következett be a longitudinális vizsgálat első és második időszaka között, az első csoportba tartozók individuális, azaz személyes énképében ($t(10)=2,251$; $p<0,05$). E két tényező együttes romlása a kumulált értékeket magában foglaló teljes énképet is jelentős mértékben rontotta ($t(10)=2,920$; $p<0,05$).

A 8. táblázatban a második csoport 6 hónap folyamán végbemenő énkép-változása követhető nyomon: vajon van-e statisztikailag kimutatható különbség a két adatfelvétel között az eltelt időszakban.

8. táblázat. A második csoport énkép dimenzióinak változása az eltelt 6 hónap alatt

	Testkép	Morális énkép	Individuális énkép	Családi énkép	Szociális énkép	Teljes énkép
<i>T-próba</i>						
t	0,953	-2,098	2,427	0,321	0,836	0,584
p	0,363	0,062	0,036	0,755	0,423	0,572

A második csoport esetében is jól látható a vizsgálati személyek individuális énképének jelentős romlása az eltelt fél év során. Figyelemre méltó, hogy – összevetve az első csoport kapott értékeivel – az első alkalommal munkanélkülivé válók individuális énképe sokkal markánsabb, negatív irányú változáson ment át a két teszt felvétele között ($t[25]=2,427$; $p<0,05$). Mindezt megerősíti a 1., 2., illetve a 4–5. táblázat összevetése. A fenti eredmények megerősítik a szakirodalom alapján előre jelezhető hatásokat: az önértékelés csökkenését, valamint az énképben végbemenő drámai változásokat. Mindennek hátterében az a pszichés dinamika állhat, hogy a munkanélküli inkongruenciát (összhanghiányt) él át tényleges tapasztalatai és önmagáról kialakított aktuális énképe között. Ha valaki azt gondolja magáról, hogy képzett, művelt, rendelkezik a megfelelő kompetenciákkal, de a munkahelykeresés során folyamatosan kudarcok érik, akkor énképe és tapasztalata között szakadék keletkezik. E szorongató állapot kétféleképpen hárítható el: torzíthatjuk tapasztalatainkat, például hamis okot kreálunk a kudarcok magyarázatára, avagy a fenyegető élmény tudatosulását tagadással is megakadályozhatjuk. Ezen elhárítások révén megóvjuk önbecsülésünket. Bizonyos esetekben azonban a munkahelykeresés közben tapasztalt folyamatos negatív megerősítés olyan mértékű, hogy kihatással lesz az egyén életének valamennyi aspektusára, ezáltal az önértékelés szerves részévé válik. Mindez törvényszerűen implikálja a személyes énkép erőzóját, az önértékelés, az önbecsülés csökkenését. E sajátos dinamika által előidézett változás mindkét esetben – bár eltérő intenzitással – kimutatható volt. A helyzetet tovább súlyosbítja az a tény, amely a testkép változásának vonatkozásában következett be a visszatérő munkanélküliek cso-

portjánál: nevezetesen, a vizsgálati személyek testképe is jelentősen romlott az individuális énkép mellett. A testképünk a testünk belső, mentális megjelenése, ami az énként való létezés alapját jelenti, hiszen ez elsőként kialakuló összetevője. A testkép ilyen jellegű negatív változása a krónikus betegségekhez – például daganatos megbetegedések, reumatoid arthritis – hasonló állapotot jelenít meg. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a fenti analógia alapján a visszatérően bekövetkező munkanélküliséget a krónikus megbetegedésekhez hasonló állapotnak tekintjük.

További lehetséges vizsgálati irányok

Az elvégzett kérdőíves vizsgálatok eredményei alapján fény derült arra, hogy a munkanélküliség önmagában is igen alacsony értékű énkép-faktorokat eredményezett már az első munkanélküliségként megélt hónapban is mindkét vizsgálati csoport vonatkozásában. A hat hónappal később végzett felmérések és az első periódusban kapott értékek összehasonlítása során mindkét vizsgálati csoport esetében az individuális énkép (önkép) jelentős mértékben romlott. Azoknak a személyeknek, akik már voltak munkanélküliek a mostanit megelőzően is, nemcsak az individuális énképe, hanem a testképe is igen nagy negatív irányú változást mutat.

A kutatásba bevont 50 fős minta 35 főre apadt a két vizsgálat közötti időszakban. Ez nagyjából megfelel a Magyarországon tapasztalható újra-elhelyezkedési mutatóknak, mely 30–40 százalékra teszi az egy éven belül újra munkába állók arányát.

A kapott eredmények széleskörű validálása a teszt felvételének nagyobb és – kor és nem szempontjából – reprezentatív mintán való felvételét teszi indokolttá: ez a nagyobb elemszámú vizsgálat megmutathatná, hogy az énképnek ezek a dimenziói sérülnek leginkább a visszatérően munkanélkülivé válók döntő többségénél.

További vizsgálati irány lehet a munkanélküliek iskolai végzettség szerinti reprezentatív összetételű mintájának tesztelése, mivel a vizsgált mintában döntően középfokú végzettséggel rendelkező munkanélküliek szere-

---

További vizsgálati irány lehet a munkanélküliek iskolai végzettség szerinti reprezentatív összetételű mintájának tesztelése, mivel a vizsgált mintában döntően középfokú végzettséggel rendelkező munkanélküliek szerepeltek. Egy ilyen felmérés feltárhatná az iskolai végzettség szerepét a munkanélküliség megelőzésében, akár első alkalommal munkanélkülivé váló, akár visszatérő munkanélküli-ről van szó. Mi több, a képzésben való részvétel hatásait is célszerű lenne vizsgálni.

---

peltek. Egy ilyen felmérés feltárhatná az iskolai végzettség szerepét a munkanélküliség megelőzésében, akár első alkalommal munkanélkülivé váló, akár visszatérő munkanélküli-ről van szó. Mi több, a képzésben való részvétel hatásait is célszerű lenne vizsgálni.

A vizsgálati eredmények pontosítása nemcsak a mintavétel módszereit illetően lenne kívánatos, hanem a kapott értékekhez köthető kiegészítő információk még sokrétűbb felvétele is finomíthatná a levont következtetések helyességét.

Célszerű lenne megvizsgálni, hogy milyen hatással vannak a munkanélküliek énképének változására az aktív vagy passzív ellátási formák, tanácsadások, tréningek, képzések. Vajon azoknak a visszatérően munkanélkülivé váló egyéneknek az énképe, akik valamilyen képzésben, csoport-tréningen, álláskeresési klubban vesznek részt, kevésbé szenvedik meg a munkanélküliség újabb és újabb periódusait, mint azok, akik nem részesülnek ilyen ellátásban?

A fenti információk segítségével könnyebben meghatározhatók azok a módszerek, illetve ellátási formák, amelyek tompíthatják a munkanélkülieket érő negatív pszichés hatásokat. Jelentős segítséget nyújthatna a munkanélküliekkel foglalkozó szakembereknek,

ha tisztább képet kapnának a munkanélküliség alatt lezajló lelki folyamatokról, illetve arról, hogy ezeket a döntően negatív folyamatokat hogyan lehetne kompenzálni vagy megakadályozni.

Hogyan tovább?

Hazánk Európai Unió-s csatlakozása valamennyi előrejelzés szerint nagy változásokat idéz elő a munkaerőpiacon. Ezek a folyamatok talán nem lesznek olyan sokkhatászerűek, mint a rendszerváltás idején tapasztaltak, de a hazai munkanélküliség mind volumenében, mind a munkanélküliek összetételében megváltozik az elkövetkező években.

Hosszabb időszakot tekintve emelkedő tendencia valószínűsíthető. A várakozások szerint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, valamint a képzetlenek aránya jelentősen megnő a munkanélküliek körében, ez nagy feladatot ró a munkanélküli-ellátások rendszerére, az átképzéssel, betanítással foglalkozókra.

A rendszerváltás idején tapasztalható munkanélküliségi hullám és a közeljövőben várható változások között azonban egy jelentős különbség van, amely bizakodásra adhat okot. Akkor a semmiből kellett felállítani a gondokat megfelelő szinten kezelni képes szervezetet, amely idővel képes volt felnőni a feladathoz. Ma egy jól működő, európai mércével mérve is korszerű és mindenekelőtt fejlődőképes munkaügyi ellátó hálózat működik, melynek volt és van ideje felkészülni a várhatóan emelkedő számú munkanélküli problémájának a kezelésére.

Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat már a nevében is a szolgáltatás-centrikusságot hangsúlyozza a 15 évvel ezelőtti „Hivatal”-i szemlélettel szemben. Ennek megfelelően folyamatosan bővül azoknak a szolgáltatásoknak a köre, melyek nagyrészt ingyenesen, mindenki számára hozzáférhetően segítik a munkanélkülivé vált embereket a munkanélküliség „túlélésében” és az újraelhelyezkedésben.

Az eredmények tükrében talán nagyobb szerepet kapnak a munkanélküliség lélektani hatásait kezelő ellátási formák. A munkanélküliek lelki egészségének megóvása, az őket ért negatív hatások csökkentése jelentősen mérsékelheti a reményvesztett, passzív munkanélkülivé válás kockázatát, bent tartva a munkanélkülit a munkerőpiacon. Ezek a változások nem feltétlenül jelentenek közvetlen gazdasági hasznot, de közvetve hozzájárulhatnak a ma még európai összehasonlításban alacsony aktivitási ráta emeléséhez, egy egészségesebb, aktívabb, képzetesebb társadalom kialakulásához.

Jegyzet

- (1) www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/modsz/modsz03.html
- (2) www.afsz.hu/engine.aspx?page=AFSZ_KOZOS_Gyakran_feltett_kerdesek
- (3) KSH Magyar Statisztikai Évkönyv 1993.
- (4) www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/h2001/h303/h30303.html (2004. 02. 04)
- (5) www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/h2001/h303/h30303.html (2004. 02. 04)
- (6) www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/h2001/h303/h30303.html (2004. 02. 04)
- (7) www.tarki.hu/integracio/hatasvizsgal/eu_hatas.pdf 2004.01.21
- (8) Herzberg, F. – Mausner, B. (1959): *The Motivation to Work*. Wiley, New York.
- (9) Atkinson, R. L. – Smith E. E. (1997): *Pszichológia*. Osiris, Budapest.
- (10) Maslow, A. (1970): *Motivation and Personality*. Halper & Row, New York.
- (11) Atkinson, R. L. – Smith E. E. (1997): *Pszichológia*. Osiris, Budapest.
- (12) Csíkszentmihályi M. (1997): *Flow, az áramlat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- (13) Jahoda, M. (1995): Manifest and latent functions. In: N. Nicholson (ed.): *Encyclopedic Dictionary of Organisational Behaviour*. Blackwell, Oxford. 317–318.
- (14) Jahoda, M. – Lazarsfeld, P. F. (1999): *Marienthal*. Új Mandátum Kiadó Budapest.
- (15) Erikson, E. H. (1963): *Childhood and Society*. Norton, New York.
- (16) Fryer, D. (1986): *Employment deprivation and personal agency during unemployment*.
- (17) Borgen, A. – Amundson, N. (1992): A munkanélküliség dinamikája. In: Rítóókné Á. M. (szerk.): *A tanácsadás pszichológiája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- (18) Allport, G. W. (1997): *A személyiség alakulása*. Kairon, Budapest.

Irodalom

1991. évi IV. törvény „A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról”
- Allport, G. W. (1997): *A személyiség alakulása*. Kairon, Budapest.
- Atkinson, R. L. – Smith E. E. (1997): *Pszichológia*. Osiris, Budapest.
- Bánfalvy Cs.(1989) Munkanélküliség. Magvető, Budapest.
- Borgen, A. – Amundson, N. (1987): A munkanélküliség dinamikája. In: Ritoókné Á. M. (szerk.) (1992): *A tanácsadás pszichológiája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Carver, C. S. – Scheier, M. F. (1998): *Személyiségpszichológia*. Osiris, Budapest.
- Csikszentmihályi M. (1997): *Flow. Az áramlat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Erikson, E. H. (1963): *Childhood and Society*. Norton New York.
- Fryer, D. (1986): Employment deprivation and personal agency during unemployment. *Social Behavior*, 1.
- Herzberg, F. – Mausner, B. (1959): *The Motivation to Work*. Wiley, New York.
- Jahoda, M. (1995): Manifest and latent functions. In: Nicholson, N. (ed.): *Encyclopedic Dictionary of Organizational Behaviour*. Blackwell, Oxford. 317–318.
- Jahoda, M. – Lazarsfeld, P. F. (1999): *Marienthal*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- KSH Magyar Statisztikai Évkönyv 1993*.
- Kulcsár Zs. (1998): *Egészségpszichológia*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- László Gy. (2002): *A szociális Európa és a magyar munkaerőpiac II*. Jegyzet, PTE, Pécs.
- Maslow, A. (1970): *Motivation and Personality*. Halper & Row, New York.
- www.afsz.hu/engine.aspx?page=AFSZ_KOZOS_Gyakran_feltett_kerdések
- www.ilo.org/ www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/h2001/h303/h30303.html (2004. 02. 04)
- www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/modsz/modsz03.html
- www.oecd.org
- www.tarki.hu/integracio/hatasvizsgal/eu_hatas.pdf (2004.01.21)

Az Iskolakultúra könyveiből